

Коновалова О.В.

кандидат мистецтвознавства, доцент;

Енюшіна К.В.

магістр,

Київський університет імені Бориса Грінченка

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗОБРАЖЕННЯ ОРНІТОМОРФНИХ МОТИВІВ В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ УКРАЇНИ

Орнітоморфний орнамент (від грецького «орніс» – птах) являє собою зображення стилізованих птахів – символу людської душі, сім'ї, кохання, вірності. Зображення орнітоморфних мотивів було досить поширене в українському образотворчому мистецтві [1, с. 20].

Птахи ще з часів Київської Русі захоплювали народних майстрів. Їх зображали не тільки реальними але і фантастичними, опираючись на давні легенди перекази та повір'я предків.

Прикладом є образ фантастичних райських птахів – дів. У ювелірному мистецтві (колтах, діадемах, браслетах), народних ужиткових виробів (дошки, прядки, скрині, шкатулки, вишиті чи ткані рушники тощо) зображення чарівної пташки – дів зустрічаються доволі часто та мають власні імена – Гамаюн, Сирин, Алконост, Райська птаха, Жар-Птиця [5, с. 445]. Серед міфічних птахів поширеним є зображення Грифонів – істоти з головою, крилами та кігтями орла, а тілом лева. Він символізує соце, мудрість, силу, а також покарання та пильність. На одній з керамічних плиток XII ст. з Галича зображено грифона у профіль. Такими плитками оздоблювали внутрішні стіни князівських палаців. В українському іконописі застосовується образ Фенікса – уособлення безсмертя та відродження [4, с. 342].

Фантастичні птахи видозмінювалися, губились у народній пам'яті.

У XVIII ст. з'явилися орнітоморфні композиції, в яких можна було розпізнати реальні форми окремих птахів, у них виразне окреслення голівок, дзьобиків, передусім виділені пишні хвости – сильний декоративний акцент.

В Національному заповіднику «Софія Київська» зберігається колекція кахлів XVI – XVIII ст., знайдених під час археологічних розкопок. Їх небагато, всього 20 одиниць. На них чітко видно зображення орла, зозулі, ластівки, папуги, голуба, журавля [3, с. 15].

Художники-керамісти XVII – XVIII ст., хоч і досить умовно, але правильно зображували птахів, підкреслюючи їх індивідуальні особливості.

Вивчення декору глиняних виробів є неодмінною складовою досліджень давньої кераміки. Шляхи аналізу орнаменту мають кілька векторів, що переслідують різні дослідницькі цілі. Один з таких напрямків репрезентує дослідження, пов'язані з вивченням семантичного змісту орнаментів, а отже і з відтворенням первісних вірувань давніх суспільств.

Зазвичай дослідниками зверталася увага на лінійні та нелінійні орнаменти сіверянської кераміки, з огляду на їх масовість, в той час як сюжетні зображення залишалися осторонь. На разі розглянемо одну з категорій таких

зображень, пов'язаних з образом птаха. Нині, з опублікованих джерел, відомо лише два таких приклади.

Перший з них походить з розкопок Опішнянського городища 1975 року. Це уламок стінки посудини, на зовнішній поверхні якої вміщене сюжетне зображення, що складається з фігур, котрі інтерпретуються О. В. Сухобоковим як «місяць», «сонце» та «водоплаваючий птах». На думку дослідника, цей сюжет має космологічний зміст. У слов'янській і загалом індоєвропейській міфології водоплаваючий птах (качка) пов'язується із солярними та місячними культами. Тому цілком можливо, що на цьому зображенні гончаром зафіксовано саме такий сюжет.

Інший виріб з орнітоморфним зображенням походить з Полтави і був виявлений у ході розкопок на Інститутській горі в 2007 році. На зовнішній поверхні ліпленого горщика, що знаходився у черені печі, розміщено стилізований прокреслений знак у вигляді солярного символу (свастики), з опущеними донизу кінцями, що нагадує схематичне зображення злітаючого птаха. На думку В. В. Отроценка, подібне зображення слід розглядати як птаха на злеті, що пов'язується з одним із етапів, який проходить людина на шляху до перетворення [2, с. 95].

Слід додати, що образ птаха із розкритими крилами та головою, що повернута вправо, зустрічається на перснях-печатках. Найбільш ранні з них датуються X – початком XI ст. На думку М. В. Седової, подібні вироби потрапили до слов'ян з Візантії і відтворювали рівнодержавну символіку [1, с. 137].

Таким чином, наведеними прикладами на сьогодні обмежуються відомості про орнітоморфні зображення на посуді сіверян. Їх трактування не є беззаперечним, утім той факт, що вони надзвичайно виділяються на тлі звичних орнаментів роменської культури, є досить красномовним. Тому можна стверджувати, що ці вироби було виготовлено для особливих випадків. Описані приклади доповнюють джерельну базу для вивчення гончарної справи сіверян та їх міфологічних уявлень.

Не можливо обійти увагою настінне малювання, один з найцікавіших видів українського народного мистецтва. Адже українській розпис був дуже різноманітний та яскравий. Господарі прикрашали хату малюнками як зовні так і в середині, не пропускаючи жодного закутка майстерно і ошатно розписували свої домівки. Починався розпис з печі та на комині, після печі переходив на стіни, проходив понад вікнами, йшов по кутках. Піч розмальовували птахами, зображеними схематично – то були павичі, грифони, фазани. Там же на печі вимальовували дерево життя з птахами, що сиділи на ньому, спіралі, диски, що обертались навколо себе, малювали в колі хрести, зигзаги, виконували рослинні орнаменти, сузір'я. Ця символіка була знайома ще за первісних часів. Стіни розписувалися зазвичай деревом життя з птахами та символічним глечиком, який є основою для зростання куща. Цей глечик називався вазон. На стінах також часто були нанесені шлюбні символи – ними були виноград та райські птахи [2, с. 122].

Пташина символіка досить часто зустрічається в українській народній вишивці, особливо на дівочих та весільних рушниках. На родинних рушниках птахи сидять по обох боках Дерева життя при корені, середині стовбура і

верхівці, символізуючи міцність та незнищеність роду. У рушниках XVIII століття, у складні рослинні композиції дуже часто включені попарно або в круговому розміщенні півники, курочки, качечки.

У рушниковій вишивці кількість варіантів зображень птахів досить значна. Композиційно птахи можуть бути розміщені по обидві сторони від дерева, між гілками дерева, над кроною, по обидві сторони від основного, завершувального елемента. Археологічні матеріали свідчать про виключну поширеність образу птаха на обрядових предметах, прикрасах, побутових речах не лише слов'ян, а й предметах багатьох інших народів світу [2, с. 134].

Образи і мотиви словесного і зображувального плану в народному мистецтві взагалі і на рушниках зокрема «виявляють себе в єдиному хронологічному зрізі. Вони існують і у фольклорі й вишивці»

Спираючись на багаторічні дослідження, сучасники можуть прослідкувати символічний зв'язок понять «безсмертя – душа – птах – хрест».

Хрестоподібні знаки є поширеними на рушниковому полотні. Існує думка, що хрест – це ідеограма сонця, яке проходить по небу протягом дня, а за іншою версією, графічне відображення хреста походить від схематичного зображення птаха, що летить [2, с. 176].

Часто орнітоморфні мотиви можна побачити на весільних рушниках. Вишивали зображення пави, вірили, що цей птах приносить у родину достаток. Яке б не було просте зображення, Пава всеодно на вишивці пізнається за силуетом. Давні весільні рушники, а ще більше пізніші мають зображення Дерева з голубами або квітучої гілки з голубами. Часом вишивалось навіть гніздо з яйцями і обома пташками – символ майбутнього щасливого подружнього життя. На українських рушниках пташки у більшості вишиваються парами, звернутими у бік Дерева та одне до одного, що також символізує кохання, взаємне притягання, близькість. Рідко зображуються птахи, відвернутими від стовбура Дерева назовні. Тлумачення такої позиції – охорона Родового Древа, захист його від зовнішніх ворогів. Соловей та зозуля вишиваються на дівочих рушниках. Цих птахів часто розміщували на гілці калини, що символізує продовження роду [2, с. 232].

Отже, зображення птахів є досить поширеним в українському мистецтві і мають тісний зв'язок з міфом. Окремі птахи вважалися священними, і такими, що володіють надприродними силами. Коли зображення почали втрачати сакральні-символічні якості, тоді вони почали набувати якостей художньо-естетичних, тобто почали перетворюватися на декор, на прикрасу.

Список використаних джерел:

1. Вовк Х. В. Студії української етнографії та антропології / Вовк Х.В. – К.: Мистецтво, 1995. – 324 с.
2. Захарчук-Чугай Р. В. Антонович Є. А. Українське народне декоративне мистецтво: Навч. посіб. / Захарчук-Чугай Р. В. Антонович Є. А. «Знання» – К.: 2012. – 341 с.
3. Колупаєва А. Українські кахлі XVI – поч. XX ст. / Колупаєва А. – К.: 2006. – 78 с.
4. Славянская мифология. Энциклопедический словарь. – М.: Эллис Лак, 1995. – 416 с.
5. Шаян В. Віра предків наших. – Т.1. / Шаян В. – Гамільтон (Канада), 1987. – 864 с.